

УДК 346.9:347.725

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.08>

ЮРИДИЧНІ ПІДСТАВИ КОРПОРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Прокопюк Анастасія Сергіївна,
аспірантка кафедри економічного
права та економічного судочинства
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, м. Київ,
Україна),
помічник судді, Господарський суд
міста Києва
<https://orcid.org/0000-0001-5941-4345>

У статті надається аналіз юридичним підставам корпоративної відповідальності. Корпоративна відповідальність становить науковий інтерес, зумовлений розвитком організаційно-правових форм суб'єктів, заснованих на корпоративних відносинах між їх членами, впродовж історії розвитку корпоративного права. Правильно вироблена система відповідальності, як компанії, так і її органів може захистити акціонерів і третіх осіб від порушень, що є наслідком як зловживань, так і відсутністю чіткого визначення компетенції кожного органу компанії, базових засад відповідальності засновників, органів управління та самого акціонерного товариства.

Корпоративне правопорушення можна визначити як встановлене нормами закону або умовами корпоративного договору порушення корпоративних прав учасників корпоративних відносин, прав кредиторів та інших стейкхолдерів, невиконання корпоративних обов'язків учасниками або фідучіарних обов'язків посадовими особами, зловживання корпоративними правами, що унеможливило або ускладнило їх реалізацію та/або призвело до заподіяння збитків.

Відповідно, корпоративна відповідальність є важливим інструментом захисту інтересів акціонерів, товариства, кредиторів, інших стейкхолдерів. Вона забезпечує стабільність розвитку акціонерних відносин, баланс інтересів різних груп учасників акціонерного товариства, сприяє створенню системи стримувань і противаг, спрямованої на недопущення зловживань корпоративними правами, дозволяє компенсувати ризики використання організаційно-правової форми акціонерного товариства, яка є основною формою ведення великого бізнесу як в Україні так і інших країнах світу.

Впровадження інституту похідного позову, збільшення кількості спорів в останній час щодо притягнення до відповідальності посадових осіб акціонерного товариства за збитки, заподіяні акціонерному товариству, свідчить про потребу у розвитку корпоративного законодавства з метою ефективного застосування корпоративної відповідальності та захисту інтересів учасників акціонерних відносин, в тому числі шляхом звернення до судів з відповідними позовами.

В останні роки, з урахуванням змін до законодавства та великою кількістю судових спорів, дослідження питань відповідальності осіб, що здійснюють управління акціонерним товариством, набуло особливої актуальності.

Ключові слова: акціонерне товариство, корпоративні правовідносини, відповідальність, корпоративна відповідальність, корпоративні санкції, корпоративні спори.

LEGAL GROUNDS FOR CORPORATE RESPONSIBILITY

Prokopiuk Anastasiia Serhiivna,
graduate student of the Department
of Economic Law and Economic Justice
(Educational and Scientific Institute of Law
Taras Shevchenko National University
of Kyiv, Kyiv, Ukraine),
Assistant Judge, Commercial Court of Kyiv
<https://orcid.org/0000-0001-5941-4345>

The article provides an analysis of the legal basis of corporate responsibility. Corporate responsibility is a scientific interest due to the development of organizational and legal forms of entities based on corporate relations between their members, throughout the history of corporate law. A properly designed system of liability of both the company and its bodies can protect shareholders and third parties from violations resulting from both abuse and lack of clear definition of competencies of each body of the company, the basic principles of responsibility of founders, governing bodies and the company itself.

Corporate offense can be defined as a violation of corporate rights of participants in corporate relations, the rights of creditors and other stakeholders, failure to perform corporate duties by participants or fiduciary duties of officials, abuse of corporate rights, which made it impossible or difficult to implement and complicate / or caused damage.

Corporate responsibility is an important tool to protect the interests of shareholders, companies, creditors and other stakeholders. It provides stability of development of joint-stock relations, balance of interests of various groups of participants of joint-stock company, promotes creation of the system of checks and balances directed on prevention of abuse of corporate rights, allows to compensate risks of use of organizational and legal form of joint-stock company. and other countries. The introduction of the institute of derivative lawsuits, the recent increase in the number of disputes over bringing officials of a joint-stock company to justice for losses caused to a joint-stock company, indicates the need to develop corporate law to effectively apply corporate responsibility and protect the interests of shareholders. appeal to the courts with appropriate claims.

In recent years, given the changes in legislation and the large number of lawsuits, the study of the liability of persons managing the company, has become particularly relevant.

Key words: joint stock company, corporate legal relations, responsibility, corporate responsibility, corporate sanctions, corporate disputes.

Корпоративна відповідальність настає тільки за ті корпоративні порушення, на тих підставах, за тих умов і відносно тих суб'єктів, які зазначені в законі, установчих документах або корпоративному договорі (принцип спеціалітету).

Юридичними підставами корпоративної відповідальності є:

- 1) закон;
- 2) локальні акти (статут, внутрішні документи – положення, правила);
- 3) корпоративний договір (акціонерна угода);
- 4) акти рекомендаційного характеру (корпоративні кодекси, кодекси корпоративної поведінки, політики, кодекси корпоративного управління);
- 5) цивільно-правовий або трудовий договір з посадовою особою АТ.

Відповідальність учасників корпоративних правовідносин регулюється як нормами корпоративного, цивільного, господарського права, так і нормами адміністративного, а також кримінального права. О.Р. Кібенко вважає, що відповідальність за

порушення корпоративних прав і обов'язків за своїм характером може бути цивільною, адміністративною та кримінальною [1, с. 184-185]. Це зумовлено комплексним характером корпоративних правовідносин, де поєднані публічні та приватні інтереси, що вимагають правового захисту. Кравчук В.М. визначає корпоративну відповідальність як санкцію, яка застосовується у межах корпоративних правовідносин юридичної особи за порушення корпоративних обов'язків і є різновидом цивільної відповідальності [2, с. 317].

Прикладами цивільно-правових норм є як положення, що регламентують загальні підстави цивільно-правової відповідальності за майнову шкоду (ст. 1166 Цивільного кодексу України) [3] та загальні положення про зобов'язання, так і спеціальні норми, що передбачають відповідальності членів органів управління перед товариством за збитки, завдані товариству їх винними діями (бездіяльністю) – ч. 2 ст. 89 Господарського кодексу України [4], ст. 63 Закону України «Про акціонерні товариства» [5].

У сфері корпоративного права спостерігається тенденція міжгалузевих функціональних зв'язків, криміналізації корпоративної відповідності як механізму контролю корпорацій державою з метою протистояти фіктивному підприємництву та «бульбашковим» компаніям. Ст. 223 Кримінального кодексу України [6], ст. 163 Кодексу України про адміністративні правопорушення [7] передбачає відповідальність за порушення порядку випуску (емісії) і обігу цінних паперів. Однак, основними санкціями, що застосовуються за вказані порушення до акціонерного товариства є штраф та відшкодування збитків.

Кашаніна Т. В. до юридичної відповідальності корпорацій включає адміністративну відповідальність, пов'язану з порушеннями корпоративних прав у сфері операцій з цінними паперами, цивільно-правову відповідальність та матеріальну відповідальність [8, с. 164-165].

Водночас, слід відмежовувати корпоративну відповідальність від матеріальної та дисциплінарної відповідальності, передбаченої нормами Кодексу законів про працю України [9]. Згідно рішення Конституційного суду України від 12 січня 2010 року N1-рп/2010 [10] усунення члена виконавчого органу товариства від виконання своїх обов'язків, яке передбачене частиною третьою статті 99 Цивільного кодексу України, не є відстороненням працівника від роботи в розумінні статті 46 Кодексу законів про працю України.

Загальні положення про корпоративну відповідальність членів органів управління для всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, уніфіковано в ст. 92 Цивільного кодексу України та ст. 89 Господарського кодексу України. Спеціальна норма про відповідальність посадових осіб акціонерного товариства міститься в ст. 63 Закону України «Про акціонерні товариства».

Директиви Європейського союзу покликані здійснювати гармонізацію норм корпоративного права; вони не належать до нормативних актів прямої дії і їх положення мають бути імплементовані у внутрішнє право кожної з держав – членів Європейського союзу. Основним таким актом наразі є кодифікована корпоративна Директива 2017/1132/ЄС щодо гармонізації окремих аспектів корпоративного права ЄС (Корпоративний кодекс ЄС) [11]. В контексті корпоративної соціальної відповідальності слід зазначити Директиву 2014/95/ЄС від 22 жовтня 2014 р., що вносить зміни до Директиви 2013/34/ЄС [12], щодо розкриття нефінансової та іншої інформації деякими великими підприємствами і групами. Лукач І.В. пропонує впровадити нефінансовий звіт для великих підприємств у законодавство про корпоративну соціальну відповідальність, імлементуючи Директиву 2014/95/ЄС [13, с. 148].

Директива не може застосовуватися до відносин приватного характеру, учасниками яких є фізичні та юридичні особи. Однак, для захисту прав приватних осіб Суд ЄС встановив, що фізична чи юридична особа, якій завдано шкоди внаслідок порушення державою-членом обов'язків з імплементації директиви, набуває право вимагати від цієї держави компенсації завданої шкоди. Суд ЄС вимагає тлумачити національне право у відповідності із вимогами директив, навіть тих, які ще не були імplementовані державою-членом (Case 106/89, *Marleasing SA v La Comercial Internacional de Alimentacion SA* [1990] ECR I-4135 [14]).

Іншими правовими інструментами, які діють в рамках ЄС, є регламенти (regulations) Європейського Парламенту (Ради Європи), які є нормативно-правовими актами загального характеру, обов'язковими для виконання на території усіх держав ЄС (за виключеннями, передбаченими установчими договорами), і актами прямої дії, тобто наділяють фізичних та юридичних осіб суб'єктивними правами та обов'язками. Мають обмежену сферу дії (визначення правового статусу наднаціональних юридичних осіб та регулювання питань бухгалтерського обліку), зокрема, Регламент Ради (ЄС) № 2137/85 від 25.07.1985 р. про Європейське об'єднання з економічних інтересів (EEIG) (ЄОЕІ) [15]; Регламент Ради (ЄС) № 2157/2001 від 8.10.2001 р. про Статут європейського товариства (SE) (ЄТ) [16]; Регламент Ради (ЄС) № 1435/2003 від 22.07.2003 р. про Статут європейського кооперативного товариства (SCE) (ЄКТ) [17].

Рекомендації Єврокомісії належать до м'якого права – державам-членам лише рекомендується запровадити відповідне регулювання у національне законодавство. Застосовуються у найбільш складних сферах, де національне корпоративне право держав-членів є досить відмінним, зокрема, корпоративного управління – сфери національного права, яку не вдалося гармонізувати за допомогою директиви. В досліджуваній сфері слід виділити Рекомендації зі стимулювання належного режиму щодо винагороди, що виплачується директорам компаній, акції яких знаходяться у лістингу (2004 р.), Рекомендації про роль невиконавчих директорів або наглядових директорів у компаніях, акції яких знаходяться у лістингу та комітетів у (наглядові) раді (2005 р.).

Принцип свободи саморегулювання є утворюючим при створенні акціонерного товариства як корпорації, тому корпоративні відносини повинні максимально регулюватися внутрішніми локальними актами і корпоративним договором.

Локальні корпоративні акти поділяють на дві групи – так звані внутрішні акти і акти, що вимагають санкціонування з боку державних органів (статут).

Статут та внутрішні документи (положення) акціонерного товариства визначають обов'язки осіб, які здійснюють управлінські функції в товаристві (фідуціарні обов'язки), порушення яких тягне за собою корпоративну відповідальність. Кравченко Р.С. вважає, що норми, які містять фідуціарні обов'язки керівників, доцільно встановлювати у локальних правових актах, в тому числі кодексах корпоративної поведінки, що створює додаткові гарантії забезпечення прав акціонерів, відповідаючи міжнародним стандартам корпоративного управління, зокрема принципам Організації економічного співробітництва та розвитку [18, с. 74].

Положення локальних нормативних актів можуть допомогти у формуванні доказової бази і визначенні судом підстав притягнення посадової особи до відповідальності (наприклад, добросовісність, обачність та розумність директора, члена наглядової ради можуть бути підтверджені стенограмою його виступу на засіданні правління, наглядової ради, яка була сформована відповідно до локального положення про правління, наглядову раду).

В ряді країн Європейського союзу з розвинутою економікою в сфері корпоративних відносин велике значення приділяється рекомендаційним нормам: кодексам

корпоративного управління, міжнародним стандартам корпоративного управління, зокрема принципам Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Кодекси чесної ділової практики, прийняті в багатьох країнах ЄС (наприклад Austrian Code of Corporate Governance January 2018 [19], The 2020 Belgian Code on Corporate Governance [20], Code Buysse II: Corporate governance for non-listed enterprises [21], The German Corporate Governance Code December, 2019 [22]) та світу (The UK Corporate Governance Code [23], Principles of Corporate Governance Hermes EOS October 2017 [24], Principles of Corporate Governance for Listed Companies, 16 April 2004 [25]).

Кодекс корпоративного управління є локальним джерелом регулювання відносин корпоративного управління в публічних компаніях, які мають доступ до ринків капіталу; складним механізмом гармонізації інтересів різних груп учасників – стейкхолдерів.

В Україні принципи корпоративного управління були вперше прийняті у 2003 році. 12 березня 2020 р. Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) рішенням № 118 «Щодо узагальнення практики застосування законодавства з питань корпоративного управління» [26] затвердила Кодекс корпоративного управління України, розроблений відповідно до Принципів корпоративного управління ОЕСР (Великої двадцятки), Керівних принципів передової практики щодо розкриття інформації у корпоративному управлінні Конференції ООН з питань торгівлі та розвитку (UNCTAD), Методики корпоративного управління IFC. Він визначає метою компанії її становлення як довгострокової сталої цінності та максимізацію прибутку для акціонерів, завдяки збільшенню вартості її акцій та виплаті дивідендів.

Кодекс корпоративного управління має рекомендаційний та в основному декларативний характер. Він не визначає принципи притягнення до відповідальності осіб, що здійснюють управління товариством. Тому без впровадження та конкретизації фідучіарних обов'язків у Законі України «Про акціонерні товариства» його рекомендації матимуть передусім морально-етичний характер.

Кондратьєва О.М. пропонує виробити галузеві стандарти поведінки членів органів управління господарських товариств, які можуть закріплювати перелік добросовісних і розумних дій відповідних осіб в певній галузі господарювання [27]. Подібні стандарти могли б слугувати орієнтиром як для членів органів управління в ході виконання ними своїх повноважень щодо належного і ефективного управління, так і для судів при вирішенні спорів, полегшуючи позивачеві доведення протиправності поведінки.

Фактичною підставою корпоративної відповідальності є корпоративне правопорушення, пов'язане з порушенням корпоративних прав інших учасників, прав кредиторів, неналежним управлінням юридичною особою, порушенням особливих «управлінських» прав і обов'язків, невиконанням (неналежним виконанням) корпоративних обов'язків, а також зловживання корпоративними правами [28, с. 6].

Корпоративне правопорушення може полягати в порушенні як фідучіарних обов'язків контролюючих осіб, так і у порушенні інших корпоративних обов'язків будь-яких учасників корпоративних відносин.

При цьому, не виправдана підміна публічно-правової відповідальності юридичної особи цивільно-правовою відповідальністю учасників та посадових осіб, коли відбувається притягнення до відповідальності директора, учасників (акціонерів) за збитки, яких зазнала юридична особа у зв'язку зі сплатою публічно-правових санкцій за порушення господарського, податкового законодавства, законодавства про захист економічної конкуренції тощо. Відсутні правові підстави покладення відповідальності за вказані порушення на учасників (акціонерів). Однак посадові особи, діями

(бездіяльністю) яких було заподіяно збитків юридичній особі, можуть бути притягнені до субсидіарної цивільно-правової відповідальності за вказані порушення, оскільки повинні бути належним чином професійно поінформовані.

Реалізація такого способу захисту у корпоративних відносинах як відшкодування збитків можлива лише за наявності в діях посадової особи товариства складу корпоративного правопорушення елементами якого є:

- протиправна поведінка - вчинення незаконних, недобросовісних та/або нерозумних дій (бездіяльності);
- наявність збитків у товариства або третіх осіб: кредиторів, учасників, держави, інших стейкхолдерів;
- наявність причинного зв'язку між неправомірною поведінкою (недобросовісними чи нерозумними діями) та збитками;
- вина особи, яка вчинила правопорушення.

В юридичній літературі домінує точка зору, що наявність складу правопорушення є підставою будь-якого виду відповідальності [29, с. 552] і складає предмет доказування у справах про відшкодування збитків, завданих акціонерному товариству. При цьому, наявність вироку не є обов'язковою умовою для притягнення посадової особи до цивільно-правової відповідальності у формі відшкодування збитків.

Водночас, має бути встановлена неможливість виконання публічно-правових обов'язків юридичною особою-платником податків, крім випадків, коли встановлено, що організація є лише «прикриттям» для дій контролюючої фізичної особи. Шкода, заподіяна податковим злочином, не може стягуватися з керівника до того часу, поки юридична особа сама здатна відшкодувати цю шкоду (субсидіарна відповідальність). Нездатність юридичної особи самостійно виконувати публічно-правові зобов'язання по суті свідчить про її неплатоспроможність, і за таких обставин відшкодування збитків кредиторам, в тому числі державі, регулюється Кодексом України з процедур банкрутства. Застосування деліктної відповідальності в такому випадку здійснюється, по суті, в обхід законодавства про банкрутство і порушує інтереси інших кредиторів неспроможного боржника.

Отже, юридичними підставами корпоративної відповідальності є, як нормативні акти (Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про акціонерні товариства») так і ненормативні акти, зокрема: локальні акти (статут, внутрішні документи: положення, правила); корпоративний договір; акти рекомендаційного характеру (корпоративні кодекси, кодекси корпоративної поведінки, політики, кодекси корпоративного управління); цивільно-правовий або трудовий договір з посадовою особою акціонерного товариства.

Список використаних джерел:

1. Кибенко Е. Р. Корпоративное право: учебн. пособие / Е. Р. Кибенко. - Х.: Эспада. - 2000. - 474 с.
2. Кравчук В. М. Корпоративне право: науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. - К. : Істина, 2005. - 720 с.
3. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
4. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
5. Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 року № 514-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17>.

6. Кримінальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
8. Кашанина Т. В. Корпоративное (внутрифирменное) право / Т. В. Кашанина. – М. : Норма, 2006. – 320 с.
9. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
10. Рішення Конституційного суду України від 12 січня 2010 року N1-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-10#Text>.
11. Directive (EU) 2017/1132 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2017 relating to certain aspects of company law URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2017/1132/oj>.
12. Directive 2014/95/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups [2014] OJ L330/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0095>.
13. Лукач І.В. Законодавче закріплення нефінансового звіту в контексті Угоди про асоціацію // *Право України*. – 2018. – № 6. – С. 143-153.
14. Case 106/89, Marleasing SA v La Comercial Internacional de Alimentacion SA [1990] ECR I-4135 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61989CJ0106>.
15. Регламент Ради (ЄЕС) № 2137/85 від 25.07.1985 р. про Європейське об'єднання з економічних інтересів (EEIG) (ЄОЕІ) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/ALL/?uri=celex%3A31985R2137>.
16. Council Regulation (EC) No 2157/2001 of 8 October 2001 on the Statute for a European company (SE). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32001R2157>.
17. Council Regulation (EC) No 1435/2003 of 22 July 2003 on the Statute for a European Cooperative Society (SCE). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32003R1435>.
18. Кравченко Р.С. Корпоративное управление: Обеспечение и защита права акционеров на информацию. М.: Спарк, 2002. 112 с.
19. Austrian Code of Corporate Governance. URL: <https://www.corporate-governance.at/code/>
20. The 2020 Belgian Code on Corporate Governance URL: https://www.corporategovernancecommittee.be/sites/default/files/generated/files/page/2020_belgian_code_on_corporate_governance.pdf.
21. Code Buysse II: Corporate governance for non-listed enterprises. URL: <https://ecgi.global/code/code-buysse-ii-corporate-governance-non-listed-enterprises>.
22. The German Corporate Governance Code, 2019 URL: https://ecgi.global/sites/default/files/codes/documents/191216_german_corporate_governance_code.pdf.
23. The UK Corporate Governance Code, April 2016 URL: <https://www.frc.org.uk/getattachment/ca7e94c4-b9a9-49e2-a824-ad76a322873c/UK-Corporate-Governance-Code-April-2016.pdf>.
24. Principles of Corporate Governance Hermes EOS October 2017. URL: <https://www.hermes-investment.com/ukw/wp-content/uploads/sites/80/2017/10/US-CG-Principles-Oct-2017.pdf>
25. Japan Principles of Corporate Governance for Listed Companies URL: https://web.archive.org/web/20060927095404/http://www.ecgi.org/codes/code.php?code_id=69.

26. Щодо узагальнення практики застосування законодавства з питань корпоративного управління: Рішення НКЦПФР від 12 березня 2020 р. № 118. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KL200065>.

27. Кондратьева О.Н. Имущественная ответственность лиц, входящих (входивших) в состав органов управления хозяйственных обществ: диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.03. Владивосток, 2012 – 222 с.

28. Соколовська Ю.В. Учасники підприємницьких товариств як суб'єкти цивільно-правової відповідальності у корпоративних відносинах. Дисс. 12.00.03.– Івано-Франківськ. 2019., 200 с.

29. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. М., 2000. – 410 с.

30. Кодекс України з процедур банкрутства. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>.